

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SOMATIZM SEMANTIKASIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR

M.I. Gadoyeva

Buxoro davlat universiteti

Ingliz tilshunosligi kafedrasini professori, f.f.d. (DSc)

Qo'chqorova Nargiza

Buxoro davlat universiteti

lingvistika ingliz tili 2-kurs magistranti

Annotation: *This article is devoted to the study of English and Uzbek semantics of somatisms.*

Key words: *semantics, somatisms, fraaseological units, scientific research work.*

O'zga xalqlarning turmush tarziga qiziqish azaldan mavjud. Odamlar har doim boshqa xalqning hayoti va turmush xususiyatlarini anglab yetishga harakat qilganlar. Bunday anglab yetish yo'llaridan biri til orqali anglab yetishdir. Frazеologiya sohasida mamlakatshunoslikka oid xususiyatlar ayniqsa

bo'rtib namoyon bo'ladi, unda u yoki bu xalq hayoti va turmushining milliy o'ziga xosligi aks etadi. Mamlakat tarixi, geografiasini, iqtisodiyoti, turmush tarzi kabi ko'p sonli frazeologik birliklar semantikasida aks etadi, ya'ni

frazеologizmlarning milliy – madaniy semantikasi to'g'risida so'z yuritish imkonini beradi. Bugungi kunda bu aksariyat lingvistlar tomonidan e'tirof etilgan. Bunda u yoki bu til frazeologiasining katta qatlami aynan milliy zaminda vujudga kelishi ta'kidlanadi.

Frazеologiya bo'yicha dastlabki umumnazariy, fundamental ilmiy asarlar Sh.Balli va V.V.Vinogradovlar tomonidan yuzaga keldi. Ammo, XX asrning 40-50 yillargacha na rus tilshunosligida va na turkiyshunoslikda frazeologizmlar keng ko'lamda o'rganilmagan. XX asrning 40-50 yillardan keyin esa frazeologizmlarning tadqiqiga sezilarli darajada rus tilshunoslaridan: V.L.Arangeliskiy, A.M.Babkin, A.I.Molotkov, V.P.Jukov, V.M.Mokienko, V.N.Teliya kabilarning turkiyshunoslardan esa S.Kesenbaev, Sh.Rahmatullaev, G.A.Bayramov, G.X.Axunzyanov, Z.G.Uraksin, L.K.Bayramova, M.F.Chernov, B.Yo'ldashev kabi tilshunoslarning ushbu sohada olib borgan ilmiy izlanishlari ta'sir ko'rsatdi.

Ular o'z tadqiqotlarida frazeologizmlarning leksik-grammatik, leksik-semantik tabiati va stilistik xususiyatlarini, ularning paydo bo'lish manbalari va

shakllanish xususiyatlari, frazeologik ma'noning o'ziga xos xususiyatlarini, frazeologizmlarning shakl va ma'no turlariga ko'ra turlari, frazeologizmlarning grammatik tabiati va frazeologizmlarning uslubiy xususiyatlarini atroflicha ochib bergan bo'lsalar, V.V.Vinogradov, A.V.Kunin, L.I.Royzenzon, V.L.Arangeliskiy, A.G.Nazaryan va boshqa tilshunoslarning tadqiqotlari

frazеologiyada yangi ilmiy tekshirish sohasiga ya'ni frazeologik shakllanish masalalariga bag'ishlangan. O'zbekshunoslikda bu masalaning dastlabki

tadqiqotchisi sifatida A.Mamatovning ilmiy tadqiqotini misol qilish mumkin. Umumjahon tilshunosligida frazeologiyaning umumiy masalalari dastlab

Sh.Balli tomonidan bir qadar o'rganib chiqildi. U o'z asarlaridan birida shunday degan edi: "Phraseology is an intermediary field of linguistics, it can be considered as being close both to vocabulary studies, (because it studies fixed

word combinations characterized by a unitary meaning), and to syntax. Moreover, given the expressive nature of phraseological phenomena, these have also been associated to stylistic"³. Lekin uning turli xil tilshunoslik

sohalari bilan bog'liqligi sababli, bugungi kunda frazeologiya o'z tekshirish obye'ktiga, tadqiq etish yo'li va usullariga ega bo'lgan fan sifatida shakllandi.

Sh. Balli o'zining "Stilistikadan ocherklar", "Fransuz tili stilistikasi" kabi asarlarida so'z birikmalarini sistemalashtirib, ularning leksik-grammatik xususiyatlari, anglatgan ma'nolari va sintaktik o'ziga xosligidan kelib

chiqadigan, yahlitligicha qo'llanadigan birliklar ekanligini isbotlashga harakat qildi. Sh. Balli semantika frazeologizmlarni mutloq belgisi ekanligini asoslab,

quyidagi fikrni ham bildiradi: "Tashqi belgi ichki belgiga nisbatan ahamiyatli va keng qimmatlidir"⁴. Semantik xususiyat Sh. Balli asarlarida mutloq

bosh belgi sifatida qaralishi, tarixiy-semantik asoslarning inkor etilishi kabi munozaralarga sabab bo'ldi. Ammo, bu qarashlar frazeologiya masalalarini

yanada kengroq tadqiq etish, o'rganish va uning alohida fan sifatida shakllanishiga ta'sirini o'tkazdi. Sh. Ballining frazeologik tadqiqotlaridan so'ng

ancha vaqt o'tgandan so'ng frazeologiya tilshunoslikning alohida sohasi sifatida shakllana boshladi va uning turli qirralariga bag'ishlangan frazeologik lug'atlar, ilmiy maqolalar, dissertatsion ishlar, monografik kuzatishlar yuzaga keldi.

Frazeologiya hozirgi kunda tilshunoslikning grammatika, leksikologiya, fonetika va fonologiya bo'limlari kabi o'z tekshirish metodiga va o'rganish obye'ktiga ega bo'lgan alohida sohaga aylandi.

Frazeologizmlar lug'aviy birlik bo'lganligidan u nutq jarayonida gaplar tarkibida bir mustaqil so'z kabi harakat qiladi – bir gap bo'lagi yoki

kengaytiruvchi sifatida keladi. O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarining leksik-semantik xususiyatlarini tahlil qilishdan oldin, ba'zi asosiy nuqtayi nazarlar ya'ni terminologiya va ta'riflarga murojaat etish lozimdir. Asosan, frazeologik birlik nima va

uning eng to'g'ri va aniq ta'rifi qanday kabi qarashlarga to'xtalamiz. Frazalar va idiomalar tilshunoslikka oid adabiyotlarda frazeologik birliklarni belgilash uchun qo'llaniladigan va eng ko'p uchraydigan terminlardir. Ba'zan bu ikkala terminlar o'rtasida

hatto aniq bir farq bo'lmaydi va ikkala terminlar ham amaliy jihatdan teng ma'no beradi. Frazeologiya bilan shug'illanuvchi adabiyotlarda har xil terminlar, jumladan, Idiom (idioma)⁵,

hraseme(fazema) yoki word-group (so'z guruhi) kabi terminlar xuddi shu kategoriyani ifodalash uchun ishlatiladi⁶.

³Bally C. A History of the English Language. –London: Routledge,1993. –P.66-87.

⁴ Балли Ш. Французская стилистика.–М.:Изд-во иностранной литры, 1961.-С.12-13.

⁵Cowie, Anthony P. Phraseology: Theory, Analysis and Applications.Oxford: Clarendon Press, 1998.

Ularning har biri turli xil mezonlar asosida ta'riflangan va shu sababdan, har bir termin frazeologiyani keng va tor ma'noda tushunishga sababchi bo'ladi. O'zbek tili kontekstlarida esa hozirgi kunda, frazeologizmlar frazeologik chatishma (ibora), frazeologik birlik, frazeologik birikma kabi atamalari bilan

yuritiladi. Turkiyshunoslikda, xususan, o'zbekshunoslikda frazeologiya sistem ravishda, hanuzgacha to'la o'rganib chiqilgan deya olmaymiz.

Frazeologizmlarning o'rganilish tarixiga e'tibor berilsa, ular ayrim tilshunoslar tomonidan leksik so'z birikmalar yoki leksik birlashmalar tarzida,

sintaksisning o'rganish obyektiga kiritilganligini, boshqalari tomonidan esa ularni leksikalizatsiyalashgan birikmalar tarzida atalib, tilshunoslikning mustaqil o'rganish objekti bo'lishi kerakligi uqtirilganligini ko'rish mumkin. Frazeologizmlarning farqlovchi belgilari bir nechta belgilar yig'indisidan

iborat va tilshunoslikda frazeologizmlarning boshqa til birliklaridan farqlashda ishlatiladigan belgilarni aniqlashda turli xil qarashlar mavjud. Bu belgilardan eng yetakchisini aniqlashda ham har xil fikrlar yuritilgan. Masalan,

A.I.Smirnitskiy frazeologik xususiyatning eng muhim belgisi "so'zga muqobilik", N.N.Amosova "muqim kontekst"li bo'lishi kerakligini, S.G.Gavrin asosiy mezon "funktional-semantik butunlik" bo'lishi kerakligini aytadi.

A.V.Kunin esa frazeologiyani keng ma'noda tushunib, uning obyektiga "murakkab ma'noli" barcha turg'un birikmalarni kiritadi. A.V. Kunin frazeologiyaning pastki chegarasiga ikki komponentli shaklni, yuqori chegarasiga esa qo'shma gap tarkibli birikmalarni kiritadi. Shunga ko'ra qo'shma gap tarkibli frazeologizmlar faqat maqollar bo'la oladi. Shu ma'noda ma'qollarni ham frazeologiya obyektiga kiritadi⁷. Frazeologiya obyektini keng ma'noda

ushunuvchi turkiyshunos tilshunos S.K.Ksenebaev "Barcha turg'un birikmalarni frazeologiyaga kiritadi va turg'unlik hamda yahlit holda mavjudlik belgilari ularni birlashtiruvchi umumiy xususiyatdir- deb ta'kidlaydi⁸. Ammo, tilshunos A.Mamatovning

ikricha turg'unlilik va tayyor holda mavjudlilik faqatgina frazeologizmlarga emas, balki barcha turg'un birikmalarga ham xos xususiyatdir. Shu bilan birga, qayd etilgan

belgilar frazeologizmlar uchun bosh farqlovchi belgi ham bo'la olmaydi⁹. Bizning fikrimizcha, turg'un bog' lamalar tilda tayyor holda yahlit mavjud bo'lishini hisobga olgan

holda, barcha turg'un birliklarni frazeologiya sirasiga kiritish mumkin emas. S.N. Muratovning fikricha, frazeologizmlar turg'un so'z birikmalarining ;bir tipidir¹⁰. U semantik yahlitlilik, obrazlilik va ko'chma ma'nolanish frazeologizmlarning erkin bog'lamalardan farqlovchi belgilaridir deb ko'rsatadi.

⁶ Glaser R. The stylistic potential of phraseological units. – Oxford:Clarendon Press, 1998. – 450 p.

⁷Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологизмларининг шакилланиш масалалари: Филол. фан. доктори.дис. – Тошкент.1999. –Б.24.

⁸Бозорбоев К.Т. Ўзбек сўзлашув нутки фразеологизмлари: Филол.фан.ном.дис. – Самарқанд, 2001. – Б.28.

⁹Маматов А.Э. Ўзбек тили фразеологизмларининг шакилланиш масалалари:Филол.фан.доктори.дис. – Тошкент.1999.-Б.16.

¹⁰Мирзаев Т., Мусоқулов А. Ўзбек халқ мақоллари. – Тошкент:Шарқ, 2003. – Б.130.

Ammo bu fikni to'ldirgan tarzda, faqat shu belgilar frazeologizmlarning farqlovchi belgilari bo'la olmaydi, balki belgilar yig'indisidan iborat bo'ladideb ta'kidlaydi A.Mamatov o'z ilmiy ishida. Turkiyshunoslikda va barcha tilshunoslikda bo'lgani kabi

Yevropa tilshunosligida ham frazeologiyani tor ma'noda tushunuvchilar mavjud. Boshqird tilshunosi Z.G. Uraksinning asarlarida frazeologiya obyektini tor tushunish g'oyasi ilgari surilganligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Olim "Boshqird tili frazeologiyasi"

onografiyasida tayyor holda mavjud, takror qo'llanuvchi, a'zolari orasida o'zaro bog'lanishi turg'un va yahlit ma'noli frazeologizmlarni tahlil qilib, frazeologizmlarni

turg'un birikmalarning bir qismi, deb hisoblaydi va boshqa tipdagi turg'un birikmalardan obrazlilik bilan farqlanishini ko'rsatadi. Chunonchi muallif

frazeologizmlarda obrazli ma'no global xususiyatga ega" –deb ta'kidlaydi¹¹.

Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologiya olami keng qamrovidir. Uning har bir lavhasi jahon tilshunoslarining e'tiborini tortadi. Frazeologiya Nazariyasiga dastlab Fransuz

ilshunosi Sh.Balli asos soldi. Keyinchalik Ferdinand de Sossyur o'z davrida frazeologizmlarni tildagi birliklar sifatida ta'kidlagan edi

Amerikalik tilshunos olim Uolles L.Cheys frazeologik birliklar haqida, til taraqqiyotining ma'lum bosqichi yuzaga kelgan o'zgarishlar yangi ma'nolarni

yaratadi, ularni ifodalashda alohida qoliplar shart bo'lmay, balki biror eski, ya'ni tilde avvaldan mavjud bo'lgan materiallardan foydalaniladi, degan edi. Frazeologiya sohasida rus

tilshunoslarining o'rni kattadir. A.Peshkovskiy, V.Vinogradov, B.Larin, N.Shanskiy, A.Smirnitskiy, A.Kunin, V.Jukov, I.Arangeliskiy, A.I.Molotkov kabilar frazeologizmlar haqida ish olib bordilar. Turkiyshunoslar S.K.Kesenbayev, F.R.Ahmedjanova,

R.E.Jaykasaova,

R.M.Tayeva, G.A.Bayramova, Ch.G.Sayfullin, S.Navro'zboyeva va S.I.Muratov kabilar tomonidan frazeologizmlar haqida ma'lumot berilgan va tahlil qilingan. O'zbek tilshunoslari Sh.Raxmatullayev, B.Yo'ldoshev, Y.D.Pinxasov,

A.Shomaqsudov, M.Xusainovlar nomzodlik dissertatsiyalarida o'zbek frazeologiyalar haqida bayon qilingani va tahlil qilinganini ko'rishimiz mumkin¹².

Somatik frazeologik birliklar sinonim, antonim va omonimlar sifatida ham keladi. Sinonim frazeologiyalar ma'nosi bir xil bo'lgan frazeologiyalar tushuniladi. Masalan: bir og'iz, bir chimdim, bir shingil. Ingliz tilida esa "to be in a dead mouth", "to be

down in die mouth" kabi somatik frazeologiyalar sinonim bo'la oladi. Antonim somatik frazeologik birliklar ma'nosi bir-biriga qarama-qarshi

frazeologiyalar deyiladi. Masalan: Yuragi keng-yuragi tor, ko'ngli joyiga

ushdiko'ngliga g'ulg'ula tushdi. Ingliz tilida "at first sight-on second thought"

Omonimik somatik frazeologiyalar ham muhim o'ringa ega. Masalan: I. Qo'l ko'tarmoq - qo'lini javob berish uchun ko'tarmoq, II. Qo'l ko'tarmoq - urmoq. I. Joni chiqdi - so'ngi nafasini chiqarmoq ya'ni vafot etdi. II. Joni chiqdi - g'azabi chiqdi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, Ingliz va o'zbek tillarida somatik frazeologizmlar munim ahamiyatga ega. Jahon va o'zbek tilshunoslar somatik

¹¹Уракин З.Г. Фразеологические синонимы в современном башкирском языке. АКД – Ува. 1966.-С.18.

¹² Bolbekova U.J. Ingliz va o'zbek tillaridagi somatik frazeologizmlar qiyosiy tahlili //Science and Education. – 2021. – T. 2. – №. Special Issue 2. – С. 139-144.

frazelogiyalar haqida fikr yuritgan va bular ustida ilmiy ishlar olib borgan. Somatik frazeologiklar yordamida har bir xalqning turmush tarzi, urf-odatlarini, insonning ruhiy va jismoniy holatlarini namoyon bo'ladi. Tadqiqotlar ingliz va o'zbek madaniyati olqishlarida somatizmlarning qiyosiy tahlili ularning farqlaridan ko'ra o'xshashliklari ko'proq ekanligini ko'rsatdi.

ADABIYOTLAR:

1. Mirzaev T.O. O'zbek xalq maqollari. - Toshkent: SHarq, 2012.
2. Gadoeva M.I. Features of connotative meaning of somatisms as part of phraseological units // International Journal on Integrated Education. Volume 3, Issue III, March, 2020. ± P.73-78.
3. Gadoeva M.I. Semantics of somatism in blessings of English and Uzbek cultures // Web of Scientist: International Scientific Research Journal Open Access, Peer reviewed Journal. ISSN:2776-0979. Volume 2, Issue 11, November, 2021. ± P. 269-276. (Impact Factor: SJIF 2021 ±5,599).
4. Gadoeva M.I. Expression of the somatisms "mouth", "ear", "nose", "tongue" in the system of different languages // Novateur Publications Journal NX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. ISSN No: 2581 ± 4230. Volume 7, Issue 11, Nov. -2021. ±P.125-130. (JIF -7.223). <https://cyberleninka.ru/article/n/no-body-is-perfect-somatic-aspects-of-modern-american-proverbs>.
5. Saidova Zulfizar Khudoyberdievna Questioning techniques in teaching English // Достижения науки и образования. 2018. №5 (27). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/questioning-techniques-in-teaching-english>.
6. Saidova Zulfizar Khudoyberdievna Model training method: classes in the form of business games, lessons such as lesson-court, lesson auction, lesson-press Conference // Достижения науки и образования. 2018. №5 (27). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/model-training-method-classes-in-the-form-of-business-games-lessons-such-as-lesson-court-lesson-auction-lesson-press-conference>.
7. Saidova Zulfizar Khudoyberdievna Implementation of some techniques in developing reading skills in English classes // Достижения науки и образования. 2018. №5 (27). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/implementation-of-some-techniques-in-developing-reading-skills-in-english-classes>.
8. Zulfizar Khudoyberdievna, S. . (2022). THE MAIN FEATURES OF TRANSLATION OF PHRASEOLOGY FROM ENGLISH INTO UZBEK. *Scientific Impulse*, 1(3), 523–526. Retrieved from <https://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/1024>.
9. Saidova, Z. (2023). DEFINITION OF IDIOMS IN MODERN PHRASEOLOGY. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. Uz), 29 (29)..
10. Saidova, Z. (2023). THE IMPACT OF SOCIAL FACTORS ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF PHRASEOLOGICAL UNITS. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. Uz), 29 (29).

11. Саидова, З. Х. (2022). BASIC FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS: Saidova Zulfizar Khudoyberdievna, Teacher of English Linguistics Department, Bukhara State University. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (7). <https://interscience.uz/index.php/home/article/view/1488>.
12. Djurabayevna, D. N. (2022). Expression of anthropocentrism in the image of magical objects in fairy tales. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 12(5), 1043-1047.
13. Кобилова А.Б. (2021). О эвфемистических перифразах (на примере английского и узбекского языков) | ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz) http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/2346.
14. Кобилова А.Б. (2020). Некоторые рассуждения о медицинских перифразах | ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/2351.
15. Khayriddinkizi, K. K. (2021). Strategies of Improving Writing Skill for B1 Learners. *INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES*, 2, 204–207. Retrieved from <http://mrit.academiascience.org/index.php/mrit/article/view/125>.
16. Izomovich, R. Z., & Fazliddinovna, U. D. (2022, January). Implications from syntax for teaching a second language. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 320-323).
17. Izomovich, R. Z., & Fazliddinovna, U. D. (2021). The Problems of Second Language Acquisition and Writing in Teaching English Language. "ONLINE-CONFERENCES&Quot; PLATFORM, 229–233.
18. Izomovich, R. Z., & Fazliddinovna, U. D. (2022, January). Implications from syntax for teaching a second language. In *Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes* (pp. 320-323).
19. Nargiza Sulaymonovna, Q. ., & Arjunbek Orifjonovich, O. . (2022). KONSEPTUAL METAFORALARNING LINGVOMADANIY HAMDA KOGNITIV XUSUSIYATLARI VA TIL TARAQQIYOTIDA TUTGAN O`RNI. *Scientific Impulse*, 1(3), 594–600. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/1055>.
20. Рахматова, М. М. (2018). ВЫРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА " НЕКРАСИВОСТЬ (ХУНУКЛИК)" В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ В УЗБЕКСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ И ЕГО ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ. Теория и практика современной науки, (3), 295-299. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=34883609>
21. Рахматова, М. М. (2019). ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА " НЕКРАСИВОСТЬ (ХУНУКЛИК)" В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ

ТЕКСТАХ. Международный академический вестник, (2), 59-62.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37109696>.

22. Saidova Mukhayyo Umedilloevna, & Rasulova Nigina Alisherovna. (2022). LEXICOGRAPHIC ANALYSIS OF THE ROUTLEDGE DICTIONARY OF LITERARY TERMS BY PETER CHILDS AND ROGER FOWLER. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(4), 672–675. Retrieved from <https://giirj.com/index.php/giirj/article/view/2308>

23. Umedilloevna, S. M. (2022). Peter Childs Va Rojer Faulerning Adabiyotshunoslik Terminlarining “the Routledge Dictionary of Literary Terms” Lug’atiga Izohlar. Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 56–58. Retrieved from <http://conferenceseries.info/index.php/online/article/view/34>.

24. Hakimovna, U. X. (2022). LINGUACULTURAL FEATURES OF WEDDINGS IN UZBEKISTAN AND UNITED KINGDOM. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(14), 111-117. <https://bestpublication.org/index.php/ozf/article/view/2383>.